

تاریخ تحولات:

اقابکان نُر بزرگ در منطقه بختیاری

www.ketab.ir

نویسنده:

دکتر عزت‌اله نوروزی (عبداللهی)

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

سرشناسه	: نوروزی، عزت الله ۱۳۴۲
عنوان و نام پدیدآورنده	: تاریخ تحولات: اتابکان لر بزرگ در منطقه بختیاری / نویسنده: عزت الله نوروزی (عبداللهی)
مشخصات نشر	: تهران: سروستان سپاهان ۱۳۹۱
مشخصات ظاهری	: ۲۶۰ ص: مصور، جدول، نمودار
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۹۳۵۵۴-۱-۹
وضعیت فهرست نویسی	: فیا
یادداشت	: کتاب حاضر پایان نامه دکتری میباشد
عنوان دیگر:	: اتابکان لر بزرگ منطقه بختیاری
موضوع	: بختیاری -- تاریخ -- قرن ۹-۶ ق.
موضوع	: ایران -- تاریخ -- ایران
موضوع	: ایران -- تاریخ -- اتابکان لرستان ۸۲۸-۵۴۳ ق.
موضوع	: ایده -- تاریخ
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۱ ت ۲ DSR
رده بندی دیویی	: ۹۵۵/۰۵۷۵۲
شماره کتابشناسی ملی	: ۳۰۸۷۸۵۲

نام کتاب: تاریخ تحولات: اتابکان لر بزرگ در منطقه بختیاری

نویسنده: دکتر عزت الله نوروزی (عبداللهی)

ناشر: سروستان سپاهان

چاپ اول: بهار ۱۳۹۲

تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۳۵۵۴-۱-۹

قیمت: ۱۲۰۰۰ تومان

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	پیشگفتار
	فصل اول: کلیات
۱۵	۱-۱- تبیین مساله پژوهشی و اهمیت آن
۱۷	۱-۲- کلید واژه‌ها
۱۸	۱-۳- اهداف تحقیق
۱۹	۱-۴- پیش‌فرض‌ها و فرضیه‌ها
۱۹	۱-۴-۱- پیش‌فرض‌ها
۱۹	۱-۴-۲- فرضیه‌ها
۱۹	۱-۵- پیشینه‌ی تحقیق
۲۲	۱-۶- روش تحقیق و مراحلی
۲۲	۱-۷- نقد و بررسی منابع و مآخذ
۲۳	۱-۷-۱- منابع اصلی
۲۶	۱-۷-۲- تواریخ عمومی
۲۷	۱-۷-۳- تواریخ محلی
۲۹	۱-۷-۴- منابع جغرافیایی
۳۰	۱-۷-۵- سفرنامه‌ها
۳۱	۱-۷-۶- تحقیقات و پژوهش‌های جدید
۳۱	۱-۷-۶-۱- تحقیقات و پژوهش‌های نویسندگان داخلی
۳۲	۱-۷-۶-۲- تحقیقات و پژوهش‌های نویسندگان خارجی
	فصل دوم: جغرافیای طبیعی و انسانی قلمرو اتابکان لر بزرگ
۳۴	۲-۱- جغرافیای طبیعی قلمرو اتابکان لر بزرگ
۳۷	۲-۲- جغرافیای انسانی و تاریخی
۴۰	۲-۳- ویژگی‌های انسانی ساکنان سرزمین لر بزرگ
۴۰	۲-۳-۱- وجه تسمیه واژه‌ی «لر»
۴۳	۲-۳-۲- منشاء نژادی لر‌ها

فصل سوم: جغرافیای تاریخی مال امیر پایتخت اتابکان لر بزرگ

- ۵۷ ۳-۱- جغرافیای طبیعی و انسانی مال امیر
- ۵۹ ۳-۲-۱- اسامی مال امیر در گذشته
- ۶۳ ۳-۳- مال امیر در متون قدیم جغرافیایی
- ۶۵ ۳-۴- مال امیر در آیینی تاریخ
- ۷۵ ۳-۵- مال امیر در قرون اولیه اسلامی تا به قدرت رسیدن اتابکان
- ۷۷ ۳-۶- حاکمیت مال امیر در دوران اتابکان
- ۸۲ ۳-۷- علل ویرانی مال امیر

فصل چهارم: مبان حاکمیت اتابکان و مناسبات سیاسی آنان

- ۸۴ ۴-۱- مبان حاکمیت اتابکان لر بزرگ
- ۸۵ ۴-۱-۱- گونه‌شناسی مبان حاکمیت
- ۸۷ ۴-۱-۲- مبان حاکمیت اتابکان لر بزرگ از آغاز تا حمله مغول
- ۸۷ ۴-۱-۲-۱- حاکمیت بر اساس رخدادهای قبیله‌ای و قومی و تکیه بر سنت‌های ایل
- ۸۸ ۴-۱-۲-۲- حاکمیت بر اساس نظریه سلطنت ایلانی «فره ایزدی»
- ۸۸ ۴-۱-۲-۳- حاکمیت بر اساس نظریه سلطنت الهی خلافت
- ۸۹ ۴-۱-۲-۴- حاکمیت بر اساس نظریه خلافت اسلامی
- ۹۱ ۴-۱-۳- مبان حاکمیت اتابکان لر بزرگ از حمله مغول تا تشکیل دولت ایلخانان
- ۹۲ ۴-۱-۴- مبان حاکمیت اتابکان لر بزرگ در دوره‌ی ایلخانان
- ۹۲ ۴-۱-۵- مبان حاکمیت اتابکان لر بزرگ در دوره‌ی فترت و دوره‌ی تیریریان تا پایان کار اتابکان
- ۹۳ ۴-۲- نهاد اتابکی
- ۹۵ ۴-۲-۱- ویژگی‌های نهاد اتابکی
- ۹۶ ۴-۲-۲- کارکردهای اجتماعی و سیاسی نهاد اتابکی
- ۹۹ ۴-۳- اتابکان لر بزرگ و نهاد اتابکی
- ۱۰۱ ۴-۴- اشتهار اتابکان به «فضلویه»، «هزار اسپیان» و «لر بزرگ»
- ۱۰۲ ۴-۵- امراء و حکام اتابکان لر بزرگ
- ۱۰۲ ۴-۵-۱- ابوطاهر (حدود ۵۵۰ تا ۶۰۰ ه.ق.)
- ۱۰۲ ۴-۵-۲- اتابک نصرت‌الدین هزار اسب (۶۲۶-۶۰۰ ه.ق.)

- ۳-۵-۴- اتابک عمادالدین پهلوان (۶۴۶-۶۲۶ ه.ق.) ۱۰۳
- ۴-۵-۴- اتابک نصرت‌الدین کلجه بن هزار اسب (۶۴۹-۶۴۶ ه.ق.) ۱۰۴
- ۵-۵-۴- اتابک تكله بن هزار اسب (۶۵۶-۶۴۹ ه.ق.) ۱۰۴
- ۶-۵-۴- اتابک شمس‌الدین آلب ارغون (۶۷۲-۶۵۶ ه.ق.) ۱۰۵
- ۷-۵-۴- اتابک يوسف شاه اول (۶۷۲-۶۸۸ ه.ق.) ۱۰۵
- ۸-۵-۴- اتابک افراسياب اول فرزند يوسف شاه (۶۹۵-۶۸۸ ه.ق.) ۱۰۵
- ۹-۵-۴- اتابک نصرت‌الدین احمد فرزند يوسف شاه (۷۳۳-۶۹۵ ه.ق.) ۱۰۶
- ۱۰-۵-۴- اتابک يوسف شاه دوم (۷۴۰-۷۳۳ ه.ق.) ۱۰۶
- ۱۱-۵-۴- اتابک مظفرالدین افراسياب دوم (۷۵۱-۷۴۰ ه.ق.) ۱۰۷
- ۱۲-۵-۴- اتابک تورالو (۷۵۷-۷۵۱ ه.ق.) ۱۰۷
- ۱۳-۵-۴- اتابک محمد بن شاه بن اتابک احمد (۷۹۲-۷۵۷ ه.ق.) ۱۰۸
- ۱۴-۵-۴- اتابک پير احمد بن اتابک شمس (۸۲۰-۷۹۲ ه.ق.) ۱۰۸
- ۱۵-۵-۴- اتابک ابوسعید قرطبي پير احمد (۸۲۰-۸۲۰ ه.ق.) ۱۰۹
- ۱۶-۵-۴- اتابک شاه حسين بن ابی سعيد (۸۲۷-۸۲ ه.ق.) ۱۰۹
- ۱۷-۵-۴- اتابک غياث‌الدین كاووس بن اتابک بن شنگ (۸۲۷-۸۲۷ ه.ق.) ۱۱۰
- ۶-۴- روابط و مناسبات اتابكان لر بزرگ با ديگر حاکمان ۱۱۰
- ۱-۶-۴- مناسبات اتابكان با خوارزمشاهيان ۱۱۰
- ۲-۶-۴- مناسبات اتابكان لر بزرگ با خلفای عباسی ۱۱۴
- ۳-۶-۴- مناسبات و روابط اتابكان با ايلخانان ۱۱۸
- ۱-۳-۶-۴- تهاجم اوليه مغولان و شيويه برخورد امراي اتابک با آنان ۱۱۸
- ۲-۳-۶-۴- اتابک تكله و هولاکوخان ۱۱۹
- ۳-۳-۶-۴- اتابک شمس‌الدین آلب ارغون و هولاکوخان ۱۲۲
- ۴-۳-۶-۴- اتابک يوسف شاه و زمامداري اباخانان ۱۲۴
- ۵-۳-۶-۴- مناسبات اتابک افراسياب فرزند يوسف شاه با ايلخانان ۱۲۶
- ۶-۳-۶-۴- مناسبات اتابک نصرت‌الدین احمد و ايلخانان ۱۳۱
- ۷-۳-۶-۴- نتیجه‌گیری روابط و مناسبات اتابكان با ايلخانان ۱۳۲
- ۷-۴- مناسبات و روابط اتابكان با حکومت‌های محلی ۱۳۳

۱۳۳	۴-۷-۱- مناسبات و روابط اتابکان با سلفریان فارس
۱۳۵	۴-۷-۲- مناسبات اتابکان لر بزرگ با آل مظفر
۱۳۷	۴-۷-۳- مناسبات اتابکان لر بزرگ با اتابکان لر کوچک
۱۳۹	۴-۸- مناسبات و روابط اتابکان با تیموریان
۱۴۳	۴-۹- علل و زمینه‌های سقوط اتابکان لر بزرگ
۱۴۳	۴-۹-۱- عوامل جغرافیایی
۱۴۴	۴-۹-۲- عوامل اقتصادی
۱۴۵	۴-۹-۳- عوامل سیاسی
۱۴۶	۴-۹-۴- عامل مذهب
۱۴۶	۴-۹-۵- عوامل اجتماعی
۱۴۶	۴-۹-۶- هجوم تاتار
	فصل پنجم: اوضاع اجتماعی و تشکیلات اداری اتابکان لر بزرگ
۱۴۸	۵-۱- وضعیت اجتماعی
۱۴۸	۵-۱-۱- چگونگی شکل‌گیری ساختار اجتماعی لر بزرگ
۱۵۰	۵-۱-۲- سازمان اجتماعی
۱۵۱	۵-۱-۳- هرم قدرت
۱۵۴	۵-۲- شیوه ملک‌داری (رعیت‌پروری) زمامداران لر بزرگ
۱۵۸	۵-۳- تشکیلات دیوانی و اداری اتابکان لر بزرگ
۱۵۹	۵-۳-۱- اتابک
۱۶۰	۵-۳-۲- نائب السلطنه
۱۶۰	۵-۳-۳- امیرالامراء
۱۶۱	۵-۳-۴- نهاد وزارت در عهد اتابکان لر بزرگ
۱۶۲	۵-۳-۵- منصب شیخ‌الشیوخ
۱۶۲	۵-۳-۶- دیوان خزانه داری (دیوان خراج)
۱۶۳	۵-۳-۷- دیوان اوقاف
۱۶۳	۵-۳-۸- حاجب و ندیم
۱۶۴	۵-۳-۹- کاروانسالاری

صفحه	عنوان
۱۶۴	۵-۳-۱۰- راهداری
۱۶۴	۵-۳-۱۱- تمغاچی
	فصل ششم: اوضاع اقتصادی اتابکان لر بزرگ
۱۶۶	۶-۱- کشاورزی
۱۷۱	۶-۲- دامپروری
۱۷۲	۶-۲-۱- دامها و محصولات دامی
۱۷۳	۶-۳- منابع
۱۷۴	۶-۴- تجارت
۱۷۶	۶-۵- مالیات
۱۷۷	۶-۶- شکوایی رونق اقتصادی
	فصل هفتم: اوضاع فرهنگی قلمرو اتابکان لر بزرگ
۱۸۰	۷-۱- علم و فرهنگ در دوره اتابکان
۱۸۲	۷-۱-۱- رونق علم و ادب در دوره ابوبک نصرالدین احمد
۱۸۶	۷-۱-۲- مدارس در عهد اتابکان
۱۸۷	۷-۲- مذهب در قلمرو اتابکان لر بزرگ
۱۸۷	۷-۲-۱- پیشینه اعتقادی
۱۸۹	۷-۳- وضعیت مذهب در دوره اتابکان لر بزرگ
۱۸۹	۷-۳-۱- مذهب تسنن
۱۹۱	۷-۳-۲- مذهب تشیع و عوامل موثر در نفوذ و گسترش تشیع در قلمرو اتابکان
۱۹۱	۷-۳-۳-۱- حاکمیت آل بویه بر سرزمین لر بزرگ
۱۹۲	۷-۳-۳-۲- بستر اجتماعی، فرهنگی و جغرافیایی سرزمین لر بزرگ
۱۹۳	۷-۳-۳-۳- سفر امام رضا (ع) به ایران
۱۹۴	۷-۳-۳-۴- ورود امامزادگان و سادات به قلمرو لر بزرگ
۱۹۵	۷-۳-۳-۵- نقش علمای شیعه در گسترش تشیع در سرزمین لر بزرگ
۱۹۶	۷-۳-۳-۳- تشیع در دوره اتابکان لر بزرگ
۱۹۸	۷-۴- رواج تصوف در قلمرو اتابکان لر بزرگ

صفحه	عنوان
۲۰۱	۷-۵- آثاز تاریخی دوره اتابکان لر بزرگ
۲۰۱	۷-۵-۱- مساجد اتابکان
۲۰۳	۷-۵-۲- جاده اتابک یا راه سلطانی
۲۰۴	۷-۵-۳- طاق طویله
۲۰۵	۷-۵-۴- قلعه مدرسه کرای
۲۰۶	۷-۵-۵- آرامگاه امیرالایا
۲۰۷	۷-۵-۶- قلعه ای دوران اتابکان لر بزرگ
۲۰۹	نتیجه گیری
۲۱۲	پیوست ۱: تصاویر
۲۲۸	پیوست ۲: جدول
۲۳۶	پی نوشت ها
۲۴۸	منابع و مأخذ

پیشگفتار

منطقه لر بزرگ شامل بخش اعظمی از نواحی کوهستانی غرب ایران را تا محدوده اصفهان و فارس را دربرمی گیرد، نژادی در آن سکونت داشته اند که با تمام خصوصیات و ویژگی هایشان، بدون تردید باید منشأ یکسانی داشته باشند و جابجایی عظیمی که در طول تاریخ از خود نشان داده اند باید در ماهیت سرزمین جستجو کرد که در آن سکونت اختیار کرده اند، انسان هر چقدر هم کنجکاو نباشد، آنگاه که در این سرزمینی قرار می گیرد از خود می پرسد، گذشتگان چه شایستگی هایی داشته اند که چنین آثاری از خود به جای نهاده اند که با تمام عوامل انهدام و فنا، این چنین باز سرپا ایستاده و بر اندیشه او اثری گذارند. تحولات و ویژگی های این منطقه، ما را بر آن می دارد که ساختار تمدن این سرزمین را درکشاکش رویدادهای گوناگون مورد توجه قرار دهیم و گوشه های تاریک آن را برای پژوهندگان علم تاریخ روشن سازیم. سرزمین لر بزرگ با آثارعظیم باستانی و سنت های دیرین خویش - حاکی از سابقه کهن منطقه است - برای محققان و مورخان کاملاً شناخته نشده و زوایای آن مورد بررسی قرار نگرفته است.

زمانی که بر ستیغ کوهستانهای این سرزمین قرار می گیری و یا از آن بر دشت هایی کوچک و بزرگ فرود می آیی، خود را در عالم بهمانی کنی که چگونه گذشتگان از این جادهی سنگی در کنار دره های عمیق فرود آمده و یا بر بلندی کوه ها راه پیدا کرده اند، تا آن جا که بر آن «جاده نردبانی بر فراز کوه ها نام داده اند» و مردم لر گذر تاریخ بر این سرزمین رامی بینی که رفتار باوقارشان درچنین شرایط و با این سختی و زمخورتا بیعت تا چه اندازه لذت انگیز است.

در جلگه مال امیر که قرار می گیری و اطراف آن را با دقت نگاه می کنی ردپای انسان در گذر تاریخ را می جویی، در پستی ها و بلندی ها و غارهای اطراف آن با رازهای گوناگون خود، تو را به سوی خود می خوانند و باز رویا همراه حقیقت می گردد و طبیعت آدمی را بر آن راه می کشاند که در راه کشف ماهیت های وجودی تمام این پدیده ها تحقیق کند و آن راه نردبانی

را به بیماید تا به حقیقت دسترسی پیدا کند و این کار را نیز مکرر انجام دهد تا نیازی را که در خود احساس می‌کند، پاسخ داده و آن شناخت این سرزمین پر از رمز و راز است.

سرزمینی که از دورترین ازمه حیات آدمی، انسان‌های جنگجو و اسرارآمیزی را در خود پذیرفته است که بدون تردید در گذشته از چنان تمدنی برخوردار بوده‌اند که حتی با امروزه آن نیز قابل مقایسه نبوده و آثار آن در گوشه و کنار از پتک، مال امیر، تنگ سولک و ... خفته در آغوش طبیعت پا گرفته بر آن همچنان باقی است. اگرچه تاریخ اطلاعات کافی به ما نمی‌دهد و یا سکوت را در باره تمدن آن ادامه می‌دهد، تا ما نتوانیم قضاوت کنیم که این ناحیه چگونه آباد شد و مردم در چه دورانی این شکوفایی را به وجود آورده‌اند و این همه راز و رمزها و باورهای گوناگون را به جای گذاشته‌اند که در فروغ جهانی تمدن بشری جایگاه ویژه‌ای داشته‌اند، که بدون تحقیقات علمی و دسترسی ما به آن امکان پذیر نخواهد بود.

بخصوص آنکه به اروپایی گوناگون این سرزمین، بر اطلاعاتی دست یابیم که ساختارهای رنگارنگ آن را احاطه می‌کند است که امنیت فراوان و رفاه فقط پاسخگوی این به وجود آمدن‌ها است، تادر همان زمان که این تمدن از امنیت فکری و جانی و مالی برخاسته است و در همان حال می‌توانیم در زمان نیرومندترین دولت‌های تاریخ ایران مردم این منطقه مقهور هیچ قدرتی نگردیده و پدیده به بهمین دلیل باید زبان آنان را در گویش از زبان پهلوی دانست که خود باز هم حاکی از آن است که سلطه‌پذیری بر این منطقه نه آسان بوده و نه چندان امکان‌پذیر و در همان حال آثار بایمانا نشانه‌گر این است که تمدن سرافرازی در آن پا گرفته است و نشانه‌ای خود را تا به امروز به یادگار گذاشته که در ارتباط با تمدن سایر نقاط این سرزمین همیشه جاویدان است.

آنچه نگارنده در این رساله با کوشش و پژوهش انجام داده است، بی‌شک برای آشنایی با تاریخ این بخش از سرزمین خفته در فراموشی‌ها و ناآشنایی‌ها، که به آشنایی و شناخت حیات تمدن آن، امکان بررسی تاریخ و تمدن و فرهنگ مردم جهان امکان‌پذیر نخواهد بود. بدون تردید برای این مطالعه و پژوهش بهره‌وری از علوم و فنون گوناگون امری لازم و ضروری است. بازشناسی حیات تاریخی یک منطقه بزرگ با تأثیرگذاری وسیع آن بر سرنوشت

تاریخی ملت ایران، به آسانی امکان‌پذیر نیست و در یک پژوهش نمی‌گنجد که چنین راه هم چون جاده نردبانی دنیا را طی کند، اما قدم گذاشتن در این راه خود هم جرئت و شهامت می‌خواهد و هم دانش.

با اذعان به ضعف در این زمینه‌ها، از آن جا که دانش آموخته در رشته تاریخ هستیم این حق را به خود داده که قدم در این شناخت و یا به عبارت دیگر بازشناسی بگذاریم و اگر کشف جدیدی را نیز اعلام ننماییم، اما چهره پر ابهام را حتی‌المقدور تا اندازه‌ای به روشنایی اندر بکشاییم و آن را رویایی‌تر و خیال‌انگیزتر نماییم، تابیدن ترتیب آدمی که به دنبال رویا، دایره خیال‌انگیزی دارد، راه حقیقت را نیز پیدا و آن را به پیماید، به ویژه آن که در این رویاها و خیال‌ها واقعیت‌های بسیاری نهفته است که فقط از راه دانش و علم می‌توان آن‌ها را بازشناسی و حقیقت رساند و از صورت نخست خارج کرد و آشنایی دل را به روشنایی علم همگانی نمود.

انگیزه نگارنده و انتساب این موضوع و پژوهش در آن، شناخت و علاقه به موطن اصلی خود و تاریخ کهنسال آن از سوره یادآوری و عرضه تاریخ دیرینه سرزمینی پهناور و ناشناخته از سوی دیگر بود، بر این اساس رساله حاضر در هفت فصل تنظیم و تدوین شده است: فصل اول تحت عنوان کلیات به بیان شرح مسأله، اهداف، سئوالات و فرضیات و روش تحقیق و نقد و بررسی منابع می‌پردازد. فصل دوم به جغرافیای طبیعی و انسانی سرزمین لر بزرگ خصوصاً وضعیت جغرافیایی و ویژگی‌های ساکنان سرزمین لر بزرگ و منشأ نژادی آنان پرداخته است. در فصل سوم از جغرافیای تاریخی استان امیر - پایتخت اتابکان لر بزرگ - سخن به میان آمده است. فصل چهارم به مبانی حاکمیت اتابکان و مناسبات سیاسی آنان با نهاد سلطنت، خلافت عباسی، ایلخانان مغول و حکومت‌های محلی پرداخته است. در فصول پنجم و ششم اوضاع اجتماعی و تشکیلات اداری و دیوانی اتابکان و مدیریت اقتصادی آنان مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. فصل هفتم به وضعیت علم فرهنگ و مذهب در قلمرو اتابکان و آثار تاریخی به جای مانده از اتابکان لر بزرگ پرداخته است.

به سامان رسیدن این رساله نتیجه راهنمایی‌های ارزشمند و همکاری و الطاف کسانی است که نگارنده خود را ملزم به تشکر و امتنان از آنان می‌داند، اساتید محترم راهنما دکتر فریدون الهیاری که با نکته‌سنجی‌های ظریف خود شاکله پریشان رساله را در ذهن نگارنده بسامان و روش‌مند کرد و دکتر اصغر فروغی ابری که با راهنمایی‌ها و تذکرات خود الهام بخش نگارنده در مراحل مختلف پژوهش بودند. و همین‌طور از استاد مشاورم جناب دکتر مصطفی پیرمردیان که با گوشزد کردن نکات ارزشمند، نگارنده را در تدوین هر چه بهتر رساله یاری کردند و از اساتید محترم داور جناب آقای دکتر سیداصغر محمودآبادی و آقای دکتر علی‌اکبر کجیاف که قبول محبت کردند و داوری رساله را برعهده گرفتند صمیمانه تشکر می‌کنم و اجر و غفران الهی را برای همگی این بزرگواران از خدای منان مسألت دارم.

لازم به ذکر است که اگر مزیتی دارد به خاطر راهنمایی‌های پرارح و مشفقانه اساتید محترم است که در طول نگارش نگارنده در دوره‌ی تحقیق بوده‌اند و اگر کاستی و خطا در آن مشاهده می‌شود ناشی از غماص علمی‌اندک نگارنده است که خاضعانه از تمامی اساتید و بزرگواران انتظار یادآوری و تذکره دارم که بتوانم در رفع آنان اقدام نمایم.

عزت‌الله عبدالهی نوروزی